

КСЕНІЯ УРСУЛЕНКО,

аспірантка кафедри емпіричних соціологічних досліджень університету Констанца (Німеччина)

Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації

Abstract

The concept of social solidarity is one of the fundamental notions in classical social theory. The paper presents a study of this concept's development in famous sociologist's works (O.Compte, H.Spenser, F.Tönnies, E.Durkheim, K.Marx) as well as modern Ukrainian, Russian, European and American social scientists' researches. The author develops a theoretical definition of the concept "social solidarity" by drawing on three approaches to the notion definition. These are attributes distinction, explanation of the functions and description of relationships between this concept and other concepts of social theory. As a conclusion, a general definition of "social solidarity" is presented, which is an important conceptual precondition for developing and usage of the concept in empirical studies.

Проблема соціального порядку, основ і чинників упорядкованості суспільства від самого початку зародження соціально-політичної думки займала центральне місце в соціологічних теоріях. Представники соціальних наук, використовуючи різноманітні підходи до розуміння дійсності та методи пізнання соціальної реальності, намагалися й досі намагаються пояснити й осягнути закономірності упорядкованої взаємодії індивідів у контексті суспільного життя і відповісти на засадове питання теоретичної соціології: "Як можливий соціальний порядок?" З позицій різних теоретичних концепцій розглядали такі явища, як конфлікт і порядок, конкуренція та співпраця, інтеграція та дезінтеграція. Серед фундаментальних, з погляду історії та теорії соціології, понять важливе місце в поясненні великомасштабних процесів становлення суспільства та його трансформацій належить "соціальної солідарності". Явище солідарності має довгу традицію досліджен-

ня у працях класиків соціологічної теорії, чий теоретичні доробки вже тривалий час дістають відображення в емпіричних соціологічних дослідженнях. Сучасний стан соціальних змін в українському суспільстві вимагає по-новому подивитися на проблему соціальної солідарності, тим самим актуалізуючи її в очах громадськості, політиків та науковців.

Без ґрунтового і детального аналізу етапів становлення й еволюції розуміння явища соціальної солідарності неможливо усвідомити його сутність, природу проявів і значення для досягнення впорядкованості й налагодженості суспільного життя, так само як неможливо адекватно застосувати цей концепт в емпіричних соціологічних дослідженнях.

У цій статті буде розглянуто основні етапи розвитку поняття соціальної солідарності в концепціях класиків соціологічної думки, систематизовано накопичений у цій царині досвід інтелектуальних пошуків, а також окреслено сучасні тенденції використання даного поняття в теоретичних та емпіричних дослідженнях зарубіжних і вітчизняних соціологів. На підставі трьох підходів до ідентифікації понять (атрибутивний, функціональний, реляційний) уточнюється специфіка поняття “соціальна солідарність” і встановлюються межі його застосовності у дослідженнях інтегрованості та єдності суспільств або великих соціальних спільнот.

Поняття “солідарність” походить від латинського слова “*solid*”, що у перекладі означає “твердий”, “стійкий”, “цілісний” [Tesch-Römer, 2000: S.33]. У перебігу історичного розвитку термін “солідарність” використовували в широкому контексті — починаючи від релігійних учень та моральних ідеологій і закінчуючи політичними доктринами та дискурсами. Сучасні німецькі соціологи К.Теш-Ремер, А.Мотель-Клінгбейль, Г. фон Кондратовіц у праці “Забезпечення солідарності між поколіннями” [див.: Tesch-Römer, 2000] простежують історію використання поняття “солідарність” у контексті соціальних наук. Вони зазначають, що це поняття використовувалось на теренах Європи у трьох перспективах: 1. У ХІХ столітті про солідарність ішлося передусім у зв’язку з класовою єдністю робітників і з соціальним рухом проти буржуазії. 2. У контексті французької соціологічної теорії ХІХ століття вчення про солідарність пов’язували з іменами Ж.Фур’є, О.Конта і Е.Дюркгейма, які розглядали це явище як моральний фундамент суспільства. 3. У межах католицького віровчення, зорієнтованого на консенсус, солідарність визначали як норму поведінки.

У пропонованій статті сконцентруємось на дослідженні “соціальної солідарності” як нормативного конструкту в теорії соціології, відмежовуючись від інших тлумачень змісту цього поняття, пов’язаного із додатковими смисловими навантаженнями, що існують у контексті соціально-політичної чи релігійної практики. Таким чином, буде простежено розвиток концепту “соціальна солідарність” саме в соціологічній перспективі.

Огюст Конт: соціальна статика, консенсус і солідарність

Основоположник позитивізму французький соціолог Огюст Конт, розробляючи систему соціологічного знання, виокремлює в ній два розділи —

соціальну статистику і *соціальну динаміку*. Перша досліджує умови існування суспільства, явища, пов'язані зі збереженням чинників суспільного порядку, отже, вивчає будову суспільства і його структурні елементи; друга вивчає соціальні зміни та закони розвитку суспільства.

Соціальна статика відіграє першочергову роль у системі соціології О.Конта і передбачає вивчення організації людського суспільства, де існує *консенсус*, який забезпечує рівновагу, стабільність, узгодженість між елементами соціальної системи. Відтак, соціальна статика виступає у вченні Конта онтологією соціального порядку і передає два рівні аналізу: (1) аналіз структури; (2) аналіз елементів, які визначають *консенсус*. Поняття "*консенсусу*" виступає в концепції Конта як загальносоціологічна категорія, за допомогою якої Конт намагається у загальному вигляді описати соціальну цілісність суспільства. З іншого боку, категорія "*консенсус*" є соціологічним еквівалентом ідеї *порядку*. Згідно з Контом, *консенсус* у суспільстві забезпечується завдяки "домінуванню в ньому соціальних почуттів і соціальних ідей певного типу, а саме тих, що сприяють зміцненню *суспільної солідарності*" [див.: История, 2002: т.1, с. 88]. Тобто суспільну солідарність О.Конт розглядає як визначальний чинник стабільності у суспільстві: в основі соціального порядку, на його думку, лежать соціальні почуття (філософські або моральні), що об'єднують людей у суспільстві. Такими об'єднувальними почуттями є альтруїстичні почуття. Е.Дюркгейм пізніше зверне увагу на це питання, зазначивши, що всюди, де є суспільство, є альтруїзм, тому що є *солідарність* [див.: Дюркгейм, 1996]. Це висловлювання наголошує різні акценти в осмисленні зв'язку між цими двома концептами у вченнях двох соціологів: на думку Дюркгейма, альтруїзм існує, адже є солідарність, натомість Конт стверджував, що солідарність виникає на підставі почуттів альтруїзму.

Згідно з О.Контом, почуття передре розуму. Альтруїзм розвивається з природного почуття симпатії, яке обмежує егоїстичні інстинкти, що перешкоджають утвердженню соціальної солідарності. Почуття симпатії починається в сім'ї, потім поширюється на рід, суспільство і, зрештою, на все людство. Сім'я в соціологічному вченні Конта є найстабільнішим елементом суспільства, інститутом, який характеризується найвищим рівнем *консенсусу*. Роль сім'ї — виховувати молоде покоління в дусі альтруїзму. Але проблема етики в розділі "соціальна статика" Конта виникає не в сім'ї, а в більших утвореннях, де визначальну роль відіграють інтелектуальні здібності, де поряд із почуттями велике значення мають *ідеї*, оперті не просто на соціальні почуття, а й на соціальні інститути. Вони визначають становлення соціального порядку. І чим більше ідеї узгоджені між собою і визнані в суспільстві, тим досконаліший порядок.

О.Конт розглядає *суспільний поділ праці* як істотний чинник соціального порядку, "оскільки завдяки йому відбувається внутрішня диференціація суспільства на різноманітні професійні групи та класи, а водночас це сприяє процесу кооперації людей..." [Захарченко, Погорілий, 1993: с. 151]. Підкреслюючи значення емоційних і моральних зв'язків, що утворюються внаслідок поділу праці, Конт відсував економічні відносини на задній план,

хоча й не відкидав їх значення. Але крім позитивної ролі поділу праці науковець бачив у ньому і негативні аспекти. На його думку, вони виявляються в тому, що цей процес сприяє розвитку здібностей кожного індивіда; спеціалізація звужує кругозір людини і соціальні почуття вже об'єднують лише осіб з однаковою професією, породжуючи ворожнечу до інших професій. Надмірний поділ праці може призвести до розкладу суспільства на окремі корпорації, зруйнувати його єдність, породити конкуренцію [див.: *Энциклопедический социологический словарь*, 1995: с. 35]. А оскільки суспільний порядок, на думку Конта, не може встановитися там, де панує жорстка конкуренція, то розвинений поділ праці, відповідно, заважає утвердженню *консенсусу* в суспільстві.

Теорія соціального порядку відіграє визначну роль у соціологічній концепції О.Конта. Можна стверджувати, що сам науковець надавав цій проблемі великого значення; у своїй праці “Дух позитивної філософії” він зазначив: “Для нової філософії *порядок* завжди є головною умовою прогресу, і, навпаки, прогрес є необхідною метою *порядку*...” [Западноєвропейская социология, 1996: с. 51]. Отже, О.Конт стверджував, що справжнім прогресом суспільства є розвиток соціального порядку, і з цього випливає, що проблемі соціальної солідарності як підмурку соціального порядку належить першочергове значення у дослідженнях соціологів.

Герберт Спенсер: соціальні інститути як основа суспільного консенсусу

Один із основоположників позитивізму й органістичної школи, відомий англійський соціолог Г.Спенсер продовжив розвивати ідею О.Конта про *соціальний консенсус*. Він вважав, що суспільне життя тяжіє до рівноваги, до збереження гармонії між частинами й цілим та між спеціалізованими функціями суспільних органів. У межах свого вчення про соціальні інститути Г.Спенсер висунув ідею про те, що їх діяльність спрямована на збереження сталості соціального організму (суспільства), на злагоджену, врівноважену взаємодію його структурних елементів. Механізм утворення консенсусу вчений розкриває через принцип рівноваги. “Спенсер розглядає рівновагу і як принцип, котрий допомагає зрозуміти причину сталості будь-якої органічної чи надорганічної системи й умов її існування, і як онтологічну даність, завдяки якій конкретний біологічний чи соціальний організм існує в нормальних умовах без порушення співвідношення між його складовими частинами, зберігаючи відповідний баланс” [Захарченко, Погорілий, 1993: с. 172].

З точки зору Г.Спенсера, соціальний порядок є нормальним станом існування суспільства. Прагнення рівноваги — це природне тяжіння до узгодженості, впорядкованості соціального життя. Однією з форм *інтегровальних сил* у суспільстві є поділ суспільної праці, який об'єднує людей на основі розподілу функцій. Спенсер вважав, що організовану цілісність соціальної системи забезпечує діяльність соціальних інститутів. Жоден з інститутів не можна розглядати як щось штучно утворене, бо кожен із них виконує певну функцію, необхідну в цьому суспільстві. Саме мережа функ-

ціональних зв'язків між соціальними інститутами визначає взаємозв'язки між людьми й характеризує базову організацію суспільства. Г.Спенсер розглядав два види кооперації — *несвідому*, яка забезпечує первинні особисті потреби людей на підставі обміну продуктами спільного полювання тощо, та *свідому*, що передбачає усвідомлення суспільних цілей [див.: Спенсер, 1999; Лукашевич, Солодков, 1997: с. 75]. Таким чином, Г.Спенсер також надавав вирішального значення людській кооперації, єдності, інтегрованості — передумовам соціального консенсусу.

Фердинанд Тьоніс: солідарність у спільноті та суспільстві

Незважаючи на те, що Ф.Тьоніс ніколи не розробляв експліцитної теорії соціальної солідарності, цей концепт можна зустріти у його численних твердженнях на сторінках фундаментальної в соціологічній теорії праці “Спільнота та суспільство”. Представник німецької академічної соціології, протиставляючи родинні, сусідські, дружні стосунки відносинам у суспільстві, принцип і основа яких — раціональний обмін, зазначає: “...об'єднання розуміються чи то як реальне й органічне життя — це є сутністю спільноти [Gemeinschaft], — чи то як ідеальне і механічне утворення — це є поняттям суспільства [Gesellschaft]” [Тьоніс, 2005: с. 17]. На відміну від спільноти, де зберігається єдність, незважаючи на будь-який розподіл (повноважень, обов'язків і т.д.), у суспільстві панує роз'єднаність, відокремленість за формальної взаємооб'єднаності, оскільки тут кожна людина робить щось для іншої лише розраховуючи на певну вигоду. Таким чином, єдність у суспільстві є фіктивною, тоді як у спільноті — справжньою. Різниця між спільнотою і суспільством, за Тьонісом, базується на розрізненні типів волі:

- Сутнісна воля (Wesenwillen), або воля цілого. З нею пов'язані всі емоційні, афективні, напівінстинктивні прагнення, реалізовані в діяльності людини. Прикладом прояву такої волі є материнська любов — безпосередня і щира, а не обачлива чи розважлива [Tesch-Römer, 2000: S.71]. Із сутнісною волею пов'язана *органічна єдність*, що існує у спільноті.
- Раціональна, або вибіркова воля (Kürwillen), проявляється у *механічній єдності* індивідів у суспільстві. Прикладом раціональної волі можуть слугувати відносини торгівлі, які базуються на розрахунку та першочерговості власної вигоди.

Справжню *солідарність* Ф.Тьоніс убачає саме у стосунках у спільноті, де зв'язки між людьми характеризуються згодою та взаєморозумінням, натомість у суспільстві солідарність виникає лише як результат зовнішнього впливу держави [див.: Гофман, 1995: с. 328]. Отже, солідарність Ф.Тьоніс пов'язує передусім із щирими людськими почуттями і прагненнями, тобто афективними виявами особистості у спільноті.

Еміль Дюркгейм: соціальна солідарність як основа суспільного порядку

Поділ праці є необхідною умовою існування суспільства, головним джерелом *суспільної солідарності*, за Е.Дюркгеймом. Таким чином, поділ праці набуває морального характеру, оскільки потреби в порядку, гармонії, суспільній солідарності усі вважають моральними. Під поняттям “поділ праці” Е.Дюркгейм розумів передусім професійну спеціалізацію, яка, на його думку, є однією з фундаментальних основ суспільного устрою. Соціолог визнавав економічну користь, отримувану в результаті професійної спеціалізації, але вважав, що значення поділу праці виходить далеко за межі сфери економічних інтересів. Воно полягає у встановленні *соціального і морального порядку sui generis*.

Е.Дюркгейм бачив, що безпосередньо виміряти і дослідити соціальну солідарність не можна. У межах його концепції вона виступає соціальним фактом — елементом реальності, створюваним взаємодією людей. Згідно з концепцією соціологізму Е.Дюркгейма, соціальні факти є чимось зовнішнім для індивіда і справляють тиск на нього. Соціологія повинна розглядати такі факти об'єктивно. Загальновідоме правило Е.Дюркгейма — соціальні факти треба розглядати “як речі”. За цією логікою, щоб проаналізувати *соціальну солідарність*, слід звернутися до зовнішніх фактів, у яких вона виявляється. Такими, на думку Е.Дюркгейма, є правові норми, в них мають бути відтворені всі суттєві різновиди *соціальної солідарності*. Отже, Е.Дюркгейм ставить собі за мету класифікувати різні види права, щоб потім дослідити, які види соціальної солідарності їм відповідають, при цьому соціолог зазначає, що серед юридичних норм має бути такий вид, що відповідає соціальній солідарності, причиною якої є поділ праці.

У результаті аналізу системи юридичних норм Е.Дюркгейм доходить висновку про існування двох видів права — репресивного та реститутивного — і відповідно двох форм солідарності — механічної та органічної. Механічною він назвав таку солідарність, що ґрунтована на повному розчиненні індивідуальних свідомостей у колективній свідомості, а ту, що ґрунтована на автономії індивідів, розподілі функцій, функціональній взаємозалежності і взаємообміні, він визначив як *органічну* солідарність. У таблиці наведено основні відмінності цих двох типів солідарності за Е.Дюркгеймом.

Таким чином, Е.Дюркгейм доходить висновку, що соціальна солідарність ґрунтована або на схожості свідомостей, або на поділі праці. У першому випадку індивід соціалізований тому, що, не маючи власної індивідуальності, він зливається з подібними до нього у єдиний колективний тип. В іншому — тому, що, маючи особистий вигляд і особливу діяльність, які відрізняють його від інших індивідів, він залежить від них тією ж мірою, якою відрізняється, і, відповідно, залежить від суспільства, що виникає з об'єднання індивідів. Концепцію Е.Дюркгейма вважають основоположною у вченні про соціальну солідарність, і вона неодноразово пересмислювалася у працях сучасних учених, які досліджують проблему єдності суспільств.

Механічна й органічна солідарність

Механічна солідарність	Органічна солідарність
Угрунтована на схожості, на розчиненні індивідуальних свідомостей у колективній свідомості. Солідарність тим міцніша, чим більший обсяг колективної свідомості збігається з обсягом індивідуальної свідомості. У такому разі індивідуальне майже не відрізняється від колективного, авторитет якого є абсолютним	Угрунтована на автономії індивідів, на поділі праці, функціональній взаємозалежності. Колективна свідомість при цьому не зникає, а стає більш невизначеною, діє в обмеженій царині. Поділ праці зумовлює розвиток в окремих індивідів їхніх особистісних здібностей і талантів. Кожен індивід — особистість, і усвідомлення ним своєї залежності від іншого індивіда і зв'язку з ним через систему суспільних відносин, викликає почуття солідарності, відчуття свого зв'язку із суспільством
Зміст колективної свідомості характеризується релігійністю. Соціальне життя утворюється переважно у церемоніях та обрядах. Становище суспільства є панівним щодо особистості	Сфера впливу релігії дедалі більше скорочується, в соціальному житті переважає світськість і орієнтованість на людину, особистість
Переважає в архаїчних, менш розвинених суспільствах	Переважає у суспільствах більш розвинених, "організованих"
Сила колективної свідомості дістає відображення в юридичних нормах з репресивними санкціями, тобто у кримінальному праві	Органічній солідарності відповідають реститутивні (установчі) санкції, характерні для цивільного громадянського, договірної та ін. права
Соціальна структура, якій відповідає механічна солідарність, характеризується тим, що являє собою систему однорідних і схожих між собою сегментів	Соціальна структура суспільств, де переважає органічна солідарність, побудована системою різноманітних органів, кожен з яких має спеціальну роль і які самі складаються з диференційованих частин

Карл Маркс: класова солідарність

Соціальне вчення К.Маркса передбачає поділ суспільства на два класи: буржуазію і пролетаріат. На думку філософа, за тогочасної соціальної системи оплачувана праця робітничого класу базувалася "суто на конкуренції, що існує між робітниками" [Магх, 2003: S.349], і комуністична революція, згідно з марксистською теорією, мала привести до єднання робітників навколо спільних інтересів. У "Капіталі", описуючи класовий конфлікт, Маркс зазначав, що із зростанням продуктивності виробництва посилюється згуртованість і солідарність пригноблених. Це, своєю чергою, загострює конфлікт між тими, хто панує, і тими, над ким панують. "У К.Маркса соціальна група перетворюється з "класу-в-собі" на "клас-для-себе" мірою того, як потенційне членство перетворюється на реально усвідомлювану солідарність, ґрунтовану на визнанні своїх класових інтересів на противагу інтересам іншого класу" [Добренєков, Кравченко, 2000: с. 158]. Поняття солідарності,

що його використовував Маркс, стосувалося, таким чином, пригнобленого робітничого класу, який, усвідомлюючи власні права і силу, виявляв соціальний протест у протистоянні панівному класові буржуазії. У цьому випадку міжкласовий конфлікт відіграє інтегративну роль. Класова солідарність пов'язана із самоідентифікацією робітників, ототожненням їх із “своїми” на відміну від “чужих” представників іншого класу.

Поняття солідарності в концепції К.Маркса пов'язується з “класом-для-себе” і визначається через наявність класової свідомості і політичної організації, а також об'єднавчої ідеології.

Визначення поняття “соціальна солідарність” у сучасній соціології

Концепт солідарності залишається в центрі уваги сучасних соціологів, які намагаються осмислити сутність цього явища через виокремлення його ознак, характеристик, особливостей. Так, деякі науковці переконані, що солідарність можлива лише між тими, хто перебуває у схожому соціальному становищі навіть за різниці в інтересах. Вона передбачає “латентну взаємність”, тобто взаємопідтримку [див.: Tesch-Römer, 2000: с. 80–81]. А.Вільд вважає основними вимірами солідарності моральний та кооперативний (у цьому разі простежується вплив концепції Е.Дюркгейма). Відомий сучасний соціолог П.Штомпка визначає солідарність як один із чотирьох вимірів моральної сфери суспільства (поряд із довірою, лояльністю та взаємністю), яка наразі перебуває у кризовому стані [див.: Sztompka, 2002]. Німецький дослідник П.Цуленер у тлумаченні поняття “солідарність” центральну роль відводить розумінню спільного блага, зосереджуючись, таким чином, на ознаках поширеного у Німеччині принципу соціальної держави. Сутність цього принципу полягає в ідеї взаємопідтримки між членами суспільства, тобто у більш-менш рівномірному розподілі життєвих шансів, що виявляється, наприклад, у тому, що працездатні громадяни сплачують податки, за рахунок яких уможливилось забезпечення тих, хто ще або вже не може забезпечити свою життєдіяльність самостійно [див.: Tragl, 2000]. Солідарність у концепції соціальної держави посідає центральне місце.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідники проблеми *соціальної солідарності* зосереджують свою увагу на різних аспектах існування цього явища — починаючи від солідарності малих груп (наприклад, сім'я) і закінчуючи соціальною солідарністю суспільства (в цьому ракурсі солідарність розглядають як одну з передумов соціального порядку). Соціологи аналізують явище соціальної солідарності у багатоманітності його проявів. Деякі дослідники прагнуть переосмислити досвід своїх попередників, інші — знайти застосування концепту солідарності в емпіричних соціологічних дослідженнях для пояснення людської поведінки. У зв'язку з такою різноманітністю поняття “соціальна солідарність” щоразу трактують по-різному, й воно набуває нової специфіки. Одні соціологи наголошують на таких ознаках, як допомога, підтримка, співпраця, інші вирізняють довіру, наявність спільних ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей, а ще інші ко-

нструюють визначення поняття соціальної солідарності, поєднуючи всі ці характеристики або додаючи свої.

У науковій традиції склалися три підходи до ідентифікації будь-якого поняття: *атрибутивний*, коли поняття розглядають як носій особливих властивостей, якостей, ознак, *функціональний*, коли поняття визначають через функції, притаманні структурі, яку ідентифікують, *реляційний*, коли поняття оцінюють у співвідношенні з іншими поняттями. Спробуймо використати кожен із цих підходів до ідентифікації поняття “соціальна солідарність”.

Атрибутивний підхід

У найширшому сенсі поняття “солідарність” розуміють як єдність переконань і дій, взаємодопомогу членів соціальної спільноти і підтримку, ґрунтовану на спільних інтересах і на необхідності досягнення певних спільних цілей. Солідарність означає також співчуття та активну підтримку дій або думок іншої людини чи спільноти людей. [див.: Энциклопедический социологический словарь, 1995: с. 684]. В сучасному розумінні поняття “соціальна солідарність” позначає “спільність поглядів, інтересів, активне співчуття певним вчинкам, ідеям, думкам, цінностям, узгодженість у виступах і діях індивідів, груп, класів, націй, зумовлені статусними, економічними, соціально-культурними та ін. детермінантами” [Соціологія, 1998: с. 488]. Розглядаючи соціальну солідарність, найчастіше соціологи концентрують увагу на такій її ознаці, як відчуття спільності, наявність єдності людей, існування усвідомленої належності до деякого цілого. Низка вчених визначає поняття “солідарність” як відчуття належності до певного соціального утворення, що поводиться як єдність, як єдине ціле. У цьому випадку роблять наголос на такій ознаці солідарності, як цілісність, неподільність.

Сучасна українська дослідниця С.Красько у статті “Міжгрупова соціальна солідарність як предмет соціологічного дослідження” зазначає, що в соціології поняття “соціальна солідарність” використовують для означення “ступеня чи типу інтеграції різних спільнот, а також індивідів у групу” [Красько, 2003: с. 255]. Розглядуване поняття, на думку автора статті, характеризує почуття, прагнення або дії конкретної людини чи групи.

Зустрічається також вживання терміна “солідарність” і у вужчому смислі. Наприклад, С. Барсукова у статті “Солідарність учасників неформальної економіки...” розглядає явище солідарності як “особливий випадок соціальної взаємодії, природа якої полягає в моральному обов’язку допомагати “своїм”” [Барсукова, 2002: с. 11]. Науковець аналізує прояви солідарності саме на рівні групи й зазначає, що “групова солідарність виростає не з механічної суми індивідуальних нещастя, а зароджується на базі групового соціального неблагополуччя, інтерпретація якого підкреслює єдину природу труднощів, зумовлених діями “ворожого” оточення” [Барсукова, 2002: с. 4]. Таким чином, погляд цього науковця є досить специфічним: вона розглядає солідарність як відгук на неблагополуччя. Проте, на мою думку, це є окремий випадок ситуації, коли спільний “ворог” (проблема) об’єднує людей на якийсь час.

М.Паращевін у статті “Соціальна солідарність в українському суспільстві: тенденції змін” зазначає: “Те, якою мірою громадяни відчувають себе частиною одного цілого, довіряють одне одному, підтримують одне з одним позитивні соціальні контакти, уникають внутрішньогрупової ворожості, визначає здатність суспільства як до збереження своїх основ, так і до перетворень” [Українське суспільство, 2004: с. 448]. Основою єднання суспільства, на думку М.Паращевіна, можна вважати спільні цілі, довіру між людьми, відсутність загрози можливих конфліктів (у тому числі спричинених дискримінацією за національною ознакою), позитивну або принаймні нейтральну оцінку соціального розшарування.

Деякі соціологи звертають увагу на прояви солідарності у поведінці індивідів і груп, називаючи солідарною “таку поведінку, що заснована на допомозі, підтримці і співпраці, а також визначається особистісною самосвідомістю або ціннісним ідеалом” [Tesch-Römer, 2000: S. 9].

Виходячи з попереднього досвіду соціологічного дослідження явища соціальної солідарності, а також з мого розуміння його природи, можна підсумувати: **соціальна солідарність** — це поняття, що описує такий *стан суспільства* або великої *соціальної спільноти*, за якого наявні: єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей суспільства, спільність норм, а також функціональна взаємозалежність і узгодженість у виступах і діях, пов’язаних із реалізацією інтересів (досягненням цілей) цього суспільства або спільноти.

Функціональний підхід

Соціальна солідарність має кілька функцій, які визначають специфіку цього явища. На мій погляд, основними серед них є такі:

1. *Інтеграційна функція*. Поняття “соціальна солідарність” описує єдність індивідів або соціальних спільнот на підставі низки характеристик. За одним із тлумачень, використовуваних у сучасній німецькій соціології, соціальна солідарність — це “стан, за якого множина поводить себе як єдине ціле” [Bernsdorf, 1969: S.944]. Єдність індивідів виявляється на різних рівнях, наприклад, за класифікацією українського соціолога С. Красько, пропонуваною у статті “Поняття соціальної солідарності в соціологічній традиції”, вирізняються три типи соціальної солідарності, які відповідають етапам становлення цього феномена:

- *Емоційно-почуттєва солідарність* — початковий рівень розвитку єдності, який передбачає передусім образно-символічне сприйняття реальності. Співчуття, співпереживання є основними психологічними механізмами формування єдності на цьому рівні.
- *Духовна (зокрема й ідейна) солідарність* — “середній” рівень розвитку єдності, який передбачає реальне усвідомлення спільності ідей, інтересів, цінностей. Погляди індивідів стають переконаннями і визначають їхню життєву позицію, як і наміри всієї групи.
- *Власне поведінкова солідарність* — найвищий рівень розвитку єдності, соціальна згуртованість, яка втілюється в узгоджених діях, спрямованих на досягнення спільної мети.

Інтеграційна функція є найважливішою рисою соціальної солідарності, її сутнісною особливістю, що виявляється в об'єднанні індивідів у суспільство, їхній спільності, єдності, інтегрованості.

2. *Мобілізаційна функція.* Виявляється в узгодженості дій та націленості на досягнення єдиної мети. Це передусім стосується солідарності, яка виникає внаслідок поділу праці (за Е.Дюркгеймом — “органічна солідарність”). У цьому випадку зусилля множини акторів спрямовуються на досягнення єдиної спільної цілі. Властивості суспільства виходять за межі властивостей окремих людей, що його утворюють, так само і солідарність — це явище, характерне своїм не індивідуальним, а спільним потенціалом. Солідарна група не лише є ідеальним об'єктом управління, а й сама становить неабияку силу як рушій активних дій.

3. *Структуруюча функція.* Соціальна солідарність як явище не існує безвідносно до певних спільнот, тобто вона ґрунтується на спільних ідеях, цінностях, нормах, цілях і прагненнях членів цих спільнот. Під кутом зору соціальної солідарності як чинника впорядкування елементів суспільства воно постає неоднорідним утворенням, в якому є різноманітні “солідарні спільноти”.

Український соціолог С. Макеєв у статті “Поствиборчі соціально-політичні солідарності”, використовуючи дані моніторингу “Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін”, конструює три групи об'єктів — “три соціально-політичні солідарності, кожній з яких притаманний специфічний набір економічних, соціальних і зовнішньополітичних пріоритетів” [Українське суспільство, 2005: с. 33]. У цьому дослідженні поняття “солідарність” використовується для окреслення різних груп електорату, які автор статті пов'язує з іменами кандидатів у Президенти на виборах 2004 року та проголошеними ними у політичних програмах цінностями і напрямками розвитку українського суспільства. С. Макеєв здійснює спробу визначити структуру цінностей, переконань та орієнтацій і на підставі подібності їх виокремлює солідарні групи. Це дослідження становить інтерес у даному контексті тим, що розглядає, як спільності поглядів, цінностей, переконань та орієнтирів в економічній, соціальній і політичній сферах можуть виступати критеріями для групування об'єктів (тобто чинниками структурування). Використовуючи аналіз відповідностей (correspondence-analysis) у пакеті програм “Statistica”, С. Макеєв отримав двовимірний простір латентних ознак, в якому ознаки “тяжіють” до однієї з трьох “солідарностей” (сюди належать цінності, ставлення, орієнтації, які утворюють певну смислову символічну систему, навколо якої солідаризуються виборці). Таким чином, “солідарності” конституюються на базі спільності, схожості індивідів у їхніх орієнтаціях, поглядах, цінностях, тобто у ставленні до широкого спектра процесів і явищ, що можна відстежувати у моніторингах (“...від оцінок поточної економічної й соціальної ситуації у країні, ступеня включення у політичне життя до оцінок власного (і сім'ї) матеріального й соціального становища, міри довіри політичним лідерам, партіям та інститутам” [Українське суспільство, 2005: с. 34]).

Приклад розглянутого дослідження демонструє “прив’язаність” поняття солідарності до об’єкта дослідження. Соціальна солідарність завжди визначається щодо певної спільноти (від малої групи, наприклад, сім’ї та робочого колективу, до суспільства, нації, країни в цілому). Якщо в суспільстві існують дві антагоністичні спільноти, то рівень соціальної солідарності суспільства загалом буде низьким (позаяк ці спільноти перебувають у стані конфлікту), але в межах кожної з цих спільнот рівень соціальної солідарності може бути дуже високим.

4. *Функція підвищення якості життя.* Керуючись результатами емпіричних досліджень, європейські вчені обґрунтували висновок про те, що чим більше люди відчувають єдність, інтегрованість, солідарність всередині суспільства, тим вище вони оцінюють рівень свого життя [див.: Методологія, 2004]. Слід уточнити, що під соціальною єдністю тут розумілося відчуття загальної ідентифікації, довіри один до одного, подолання нерівностей у суспільстві, а також залучення до різного роду соціальних зв’язків (іншими словами, солідарність із різними групами та спільнотами, що утворюють дане суспільство).

Оскільки “якість життя” є комплексним, багатограним концептом, що визначається не лише показниками матеріального добробуту, а й за іншими вимірами соціального благополуччя, на зразок рівня розвитку соціального капіталу чи рівня соціальної включеності, то зростання солідарності у суспільстві належить до позитивних чинників щодо задоволеності життям.

Реляційний підхід

У межах цього підходу до визначення поняття соціальної солідарності спробуємо вирізнити його сутнісну специфіку через співвіднесення з іншими, близькими за змістом поняттями соціології.

Першою чергою слід зазначити, яким чином поняття “соціальна солідарність” співвідноситься з такими фундаментальними поняттями соціологічної теорії, як “соціальний порядок” і “соціальний конфлікт”. **Соціальний порядок** — це поняття, яке описує “стан відносної стабільності, врівноваженості, збалансованості соціальних відносин, діяльності, норм у суспільстві, який задає індивідам, групам, інституціям відповідні моделі поведінки” [Соціологія, 1998: с. 499]. Уперше уявлення про соціальний порядок з єдністю людей у суспільстві пов’язав Т.Гобс, сформулювавши проблему можливості соціального порядку, за умов, коли “людина людині — вовк”, і пояснивши появу такого порядку суспільним договором. У соціологічній теорії поняття “соціальний порядок” застосовують у широкому значенні, що часто включає зміст поняття “соціальна солідарність”. Г.Маршал зазначає, що “соціальна солідарність, яка є однією з головних тем праць Е.Дюркгейма, стосується джерел морального, а отже, й соціального порядку у суспільстві” [Dictionary, 1998: р. 620]. Таким чином, *соціальна солідарність* є підґрунтям соціального порядку, і на відміну від нього визначається не стабільністю і впорядкованістю, а єдністю, інтегрованістю.

Соціальний конфлікт — явище протилежне, опозиційне соціальній солідарності в тому сенсі, що соціальний конфлікт означає зіткнення інте-

ресів соціальних груп, протистояння суспільних сил, а *соціальна солідарність* — узгодженість інтересів та єдність сил. Як протилежне за змістом поняттю “соціальна солідарність” можна також розглядати поняття “*конкуренція*”, під яким розуміють боротьбу за досягнення найвищих результатів, базовану, як зазначав Е.Дюркгейм, на схожості, однотипності виконуваних функцій. Конкуренція виникає внаслідок обмеженості певного ресурсу, якого прагнуть соціальні актори. На відміну від конкуренції солідарність характеризується наявністю розподілу функцій, який відіграє об’єднувальну роль. Ситуація конкуренції передбачає протистояння. Якщо конкуренція існує між двома групами, то вона є чинником, що сприяє підвищенню солідарності всередині цих груп. Як неодноразово йшлося у дослідженнях класиків соціології та сучасних учених, соціальна солідарність часто визначається рівнем протиставлення інгрупи аутгрупі. У цьому контексті слід зауважити, що спільні інтереси людей можуть виступати як об’єднувальною силою (наприклад, за К.Марксом, інтереси пролетаріату), так і чинником конкуренції (коли спільний інтерес — досягнення обмеженого ресурсу).

Слід також звернути увагу на розмежування термінів “групова” і “соціальна солідарність”. Поняття *групової солідарності* стосується *соціальних груп* (сукупності індивідів, що взаємодіють один з одним на основі очікувань кожного члена групи щодо дій інших). Носієм *соціальної солідарності* є *суспільство*, або деяка *велика соціальна спільнота*. Під поняттям “велика соціальна спільнота” розуміється будь-яка сукупність людей, об’єднаних за певними ознаками: територія, мова, релігія тощо. Велика соціальна спільнота за кількістю членів є більшою, ніж соціальна група, основа якої — індивідуальні зв’язки її членів, коли кожен діє на підставі певних очікувань стосовно дій інших. Групова солідарність визначається позитивними установками членів групи одне щодо одного і може бути описана поняттями згуртованості, інтегрованості та щільності групи. В соціальній психології існують два методичні підходи до вимірювання групової солідарності. 1. Вимірювання емоційної привабливості членів групи (чим більша кількість членів групи, які симпатизують один одному, тим згуртованішою є група). 2. Вивчення емоційних оцінок групи загалом. Відомий психолог А.Петровський визначає згуртованість групи в межах стратометричної концепції, за якою відповідно до структури групи існує три рівні єдності: 1) емоційна єдність; 2) ціннісно-орієнтаційна єдність; 3) предметно-цільова єдність. Групову солідарність, або згуртованість у соціології найчастіше вимірюють у соціометричних дослідженнях. Наприклад, для аналізу солідарності груп часто використовують індекси, побудовані на характеристиках окремих вершин графа, без урахування його структури в цілому, такі як *щільність* та *індекс групової інтеграції*. *Щільність* групи (P) по відношенню R — це відношення кількості зроблених виборів у групі

($\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n V_{ij}$) до максимально можливої кількості виборів у групі (n^2):

$$P^R = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n V_{ij}}{n^2}.$$

Максимально згуртованою вважають групу, в якій цей індекс дорівнює одиниці.

Індекс групової інтеграції (J^R) обчислюють так:

$$J^R = \frac{1}{1+\gamma},$$

де γ – кількість членів групи, що не отримали жодного вибору.

Можна вимірювати групову солідарність з урахуванням структури графа: тоді згуртованість буде характеризуватися мінімальною кількістю дуг, яку треба видалити з графа, щоб він був незв'язаним (тобто щоби група поділилася на підгрупи). Отже, групову солідарність можна описати передусім через характер міжособистісних стосунків: емоційне ставлення членів групи одне до одного, довіру, співчуття, співпереживання, готовність допомогти тощо. Слід наголосити, що групову солідарність породжують не будь-які бінарні стосунки, а саме позитивні. Очевидно, що аналогічний підхід до вимірювання солідарності суспільства не є адекватним. У дослідженнях групи вимірюють ставлення конкретних членів групи одне до одного, а в разі суспільства – ставлення його членів до великих соціальних спільнот. Природа взаємодії індивідів на рівні малої соціальної групи та на рівні суспільства істотно різниться, і саме в цьому полягає різниця у розумінні солідарності у групі (підтримка конкретних людей) і в суспільстві (підтримка певних соціальних спільнот).

Важливо також розмежувати особливості значень низки понять, які часто використовують як синонімічні щодо поняття “солідарність”, хоча вони мають свою специфіку. До них належать такі: *інтеграція*, *згода* (*консенсус*), *єдність*, *згуртованість*, *співпраця* (*кооперація*), *партнерство*, *консолідація*.

Сучасний український соціолог А.Арсенко подає два розуміння поняття “*інтеграція*”: “1) об’єднання в ціле яких-небудь частин, елементів; 2) процес зближення, об’єднання на міждержавному рівні” [Структурні виміри, 2006: с. 39]. Розгляд явища інтеграції як процесу об’єднання в одне ціле, упорядкування, структурування раніше роз’єднаних, неупорядкованих явищ, частин якогось цілого властивий багатьом вітчизняним соціологам. “В процесі інтеграції зростає обсяг, частота, інтенсивність взаємодії між елементами системи, досягається вищий ступінь її цілісності. Під інтеграцією може розумітися результат процесу об’єднання і згуртування, тобто стан упорядкованого функціонування частин цілого” [Соціологія: терміни, 2002: с. 148]. Таким чином, поняття “інтеграція”, на відміну від “солідарності”, частіше використовують у смислі *процесу об’єднання*, а не стану єдності. В соціологічній літературі часто зустрічаються тлумачення “інтеграції”, пов’язані “з існуванням у суспільстві спільних цінностей (функціоналістська концепція) та взаємозалежністю при поділі праці” [Аберкромбі и др., 2004: с. 170]. Н.Панина вважає, що соціальна інтеграція на рівні суспільства відбувається двома шляхами: *соціалізації* (засвоєння загальної системи норм і цінностей суспільства) та *соціальної адаптації* (засвоєння нових цінностей у зв’язку із соціальними змінами) [див.: Панина, 2001].

Один із представників теорії обміну, П.Блау, також висловлює схожу думку, зазначаючи, що механізмами *об'єднання* у складних соціальних структурах виступають норми та цінності (угода щодо цінностей), які існують у суспільстві. Т.Парсонс розрізняє *природну* та *примусову* інтеграцію. *Природна* інтеграція має своєю підставою збіг цілей, інтересів, цінностей, переконань індивідів і груп, а також функціональну взаємозалежність частин соціальної системи. Одноставність, що виникає внаслідок примусової інтеграції, є результатом насильницького нав'язування індивідам та груп спільних інтересів [див.: Арбеніна, 2006]. На відміну від природної інтеграції, коли об'єднання індивідів ґрунтується на спільності їхніх цілей, збігу індивідуальних і групових цілей та інтересів, “примусова соціальна інтеграція побудована через відмінності, підкорення особистих інтересів заданим зовні цілям” [Энциклопедический социологический словарь, 1995: с. 234]. Отже, друга відмінність між поняттями “солідарність” та “інтеграція” полягає в тому, що солідарність завжди є добровільною на відміну від інтеграції, яка може здійснюватись імперативним шляхом. Ще на одну відмінність у використанні понять “інтеграція” і “солідарність” звертає увагу А.М.Чізі: “Якщо концепт солідарності розвивався переважно стосовно групи людей, концепт “соціальної інтеграції” зазвичай стосувався соціальної структури суспільства” [Genov, 2002: р. 237]. Це твердження описує окремі сучасні тенденції у дослідженні цих явищ, і тому з ним можна не погодитись, посилаючись на те, що у класичній соціологічній теорії є приклади дослідження соціальної солідарності на макрорівні (наприклад, О.Конт ототожнював поняття соціальної солідарності з поняттям інтеграції та консенсусу в суспільстві, Е.Дюркгейм розглядав поняття соціальної солідарності, по суті, як соціальний порядок тощо).

У соціологічній теорії поняття “**соціальний консенсус**” (згода) трактують досить широко і застосовують для характеристики “стану, що забезпечує згуртованість і солідарність суспільства” [Лоусон, Геррод, 2000: с. 176]. Ця категорія є фундаментальною в контексті різних соціологічних підходів, наприклад, у вченні про соціальну статику (О.Конт), в теорії комунікативної дії (Ю.Габермас) тощо. Соціальний консенсус “охоплює єдність поглядів на значущі для життєдіяльності соціальних спільнот явища суспільного життя (цілі, цінності, норми, розподіл соціальних ролей, ставлення до інших спільнот та різних соціальних інститутів). Соціальна згода формується на основі спільних інтересів і ціннісних орієнтацій людей. На думку представників символічного інтеракціонізму, вирішальне значення у формуванні соціальної згоди належить процесам безпосередньої взаємодії людей” [Учебный ... словарь, 2001: с. 360]. Поняття “солідарність” і “консенсус” дуже часто використовують як такі, що збігаються за сенсом: наприклад, вираз “бути солідарним з чиеюсь думкою” означає підтримувати цю думку, погоджуватись із нею. З ряду означених вище семантично близьких понять “соціальний консенсус” є одним із найближчих до понять “соціальна солідарність” і “соціальна єдність”.

Поняття “**соціальної єдності**” (*social cohesion*) є досить розвиненим концептом у сучасній західній соціології. “Соціальна єдність є характерис-

тикою відносин між членами суспільства в контексті прийнятих цінностей, відчуття загальної ідентифікації, довіри одне до одного і подолання відмінностей” [Методологія, 2004: с. 118]. Згідно з іншими тлумаченнями терміна “соціальна єдність” — це процес або стан узгодженості, зв’язності, стійкості, описуваний чотирма вимірами: структурним (соціальне виключення та включення, рівень соціальної мобільності, поділ праці, структура нерівності тощо); культурним (спільні норми та переконання, культурне розмаїття та ін.); рівнем ідентичності (почуття належності до спільноти, визнання чи опозиція щодо певних груп, рівень толерантності тощо); діяльним (участь у колективних діях, членство в асоціаціях, соціальна взаємодія та зв’язки всередині спільноти) [див.: Genov, 2002: р. 239–240]. Концепція соціальної єдності — важливий елемент концептуальної структури Європейської системи соціальних показників. Західні соціологи пов’язують соціальну єдність із почуттям обов’язку підтримувати норми, цінності, переконання та структуру соціальної системи [Johnson, 2000: р. 46].

Деякі науковці вбачають різницю між “соціальною єдністю” і “солідарністю” в тому, що перший термін частіше використовують у політичному дискурсі, на відміну від другого, який частіше зустрічається в соціологічній теорії. Це пов’язане з додатковим, іноді небажаним смисловим навантаженням поняття “солідарність”, пов’язаним історичними подіями, розвитком соціалістичних ідей солідарності робітничого класу тощо. Виходячи з розглянутих підходів до тлумачення поняття “соціальної єдності”, можна підсумувати, що цей концепт застосовують у дуже схожому з поняттям “соціальна солідарність” сенсі, але ближчому до поняття “соціальний порядок”. Концепт “соціальної єдності” є більш розробленим в емпіричному плані, ніж концепти “соціального консенсусу” та “соціальної солідарності”. Незважаючи на це, в зарубіжній соціології відомі спроби емпіричного вимірювання усіх цих явищ.

Поняття “*згуртованість*”, як зазначалося, найчастіше вживають у контексті дослідження групової солідарності. Коли йдеться про соціальну згуртованість, це поняття розуміють як “ступінь інтеграції соціальної спільноти” [Социологический ... словарь, 2004: с. 409]. Згідно з визначенням соціологічного словника за редакцією С.Кравченка, соціальна солідарність і є соціальною згуртованістю [див.: Учебный ... словарь, 2001: с. 362]. За такого підходу солідарність визначається позитивними установками членів спільноти одне щодо одного, що є результатом спільності інтересів, норм, цінностей і залученості до цієї спільноти.

Співпраця, або *кооперація*, становить різновид соціальної взаємодії. Заведено визначати співпрацю як “сумісну діяльність з досягнення бажаної мети” [Большой толковый социологический словарь, 1999: с. 330]. З цього випливає, що учасники такої взаємодії мають спільні або принаймні пов’язані інтереси й узгоджують свої дії для досягнення спільної мети оптимальним чином.

На рівні суспільства поняття кооперації можна визначити як “усвідомлене об’єднання зусиль частини суспільства для виконання завдань, що зачіпають інтереси всього суспільства” [Лукашевич, 1997: с. 75]. Деякі на-

уковці схильні надавати кооперації визначальну роль у процесі людської життєдіяльності, наприклад, визначаючи співпрацю як базис людських суспільств: в економіці, політиці, громадському та приватному житті люди взаємодіють заради індивідуальної вигоди, вони обмінюються товарами, послугами та інформацією. На мою думку, співпраця, характеризується наявністю спільних інтересів, цілей, розподілу ролей та функцій учасників взаємодії. Виходячи з наведеного твердження, “співпраця” є вужчим поняттям, ніж “соціальна солідарність”, оскільки остання окрім переліченого передбачає спільну ідентичність, цінності й норми, підтримку спільних ідей і поглядів. Співпрацю можна розглядати як солідарність на діяльнісному рівні.

Ще один момент, на який слід звернути увагу, розглядаючи поняття “співпраця”, пов’язаний із тим, що, як зазначає Ю.Свеженцева: “Побічним результатом кооперації є *відносини довіри* між учасниками” [Свеженцева, 2006: с. 137]. **Соціальна довіра** — одне з центральних понять концепції соціального капіталу, яке визначається як упевненість у надійності соціального об’єкта, яка ґрунтована на уявленні або знанні про нього і пов’язана із здатністю передбачати, прогнозувати або впливати на дії цього об’єкта, контролювати його діяльність. Уявлення про об’єкт формується на основі досвіду взаємодії з ним, а також у процесі комунікації, коли інформація про об’єкт транслюється безпосередньо іншими людьми або опосередковано через ЗМІ, книги, фільми тощо. Таким чином, соціальна довіра базується на синтезі власного і групового досвіду уявлення про об’єкт і пов’язана з певними очікуваннями щодо нього. В соціології виокремлюють два види соціальної довіри: *міжособистісна* довіра і довіра *до соціальних інститутів*. На думку Р.Патнема, довіра “передбачає прогноз поведінки незалежного агента” [Патнам, 2001: с. 302] і, будучи необхідною умовою для підтримки співпраці, може виникати з двох пов’язаних між собою джерел — норм взаємності та мереж громадської активності. Є.Головаха та Н.Паніна стверджують, що “без довіри неможлива консолідація суспільства” [див.: Головаха, Паніна, 2000], тобто довіра є умовою розвитку соціальних відносин — чим більше люди довіряють одне одному, тим більша ймовірність того, що вони будуть співпрацювати.

У ряді понять, що є близькими за змістом до вже визначених у цій статті, слід розглянути термін “**партнерства**”. На думку Б.Ільченка, соціальне партнерство — це “система відносин в рамках громадянського суспільства, взаємодія різних його елементів та держави, яка полягає у *співпраці* держави, роботодавців та профспілок у межах суспільного правового поля за добровільною згодою на засадах рівноправності, довіри і взаємоповаги позицій та інтересів сторін з метою розв’язання актуальних проблем соціально-економічного розвитку суспільства” [Ільченко, 2003: с. 95]. Отже, спільною характеристикою соціального партнерства і соціальної солідарності в цьому випадку є функціональна взаємозалежність — співпраця. Партнерство можна розуміти як “систему довірчих відносин, яка породжує постійну кооперацію задля підтримки спільних або взаємопов’язаних благ” [Свеженцева, 2006: с. 137]. Партнерство є такою системою соціальних відносин, яка вини-

кає як результат кооперації і здатна у разі необхідності породжувати співпрацю між учасниками.

Поняття “**консолідація**” походить від латинського слова *consolidatio* — ущільнювати, зміцнювати, зрощувати. Найчастіше під цим терміном розуміють “процес об’єднання, зміцнення єдності і згуртованості соціальних суб’єктів, сил і систем з метою посилення боротьби за розв’язання спільних завдань” [Учебный ... словарь, 2001: с. 173]. Підґрунтям консолідації суспільства, на мій погляд, є стала й адекватна часові ціннісно-нормативна структура. “Консолідація” у значенні об’єднання, згуртування соціальних сил описує результат процесу інтеграції — відповідний стан соціальної системи.

Висновки

У статті розглянуто основні етапи розвитку поняття “соціальна солідарність” у класичній та сучасній вітчизняній і зарубіжній соціології. Цей концепт посідає важливе місце у загальній соціологічній теорії й має визначальне значення в контексті пояснення основ соціального порядку суспільства. Дослідженню цього феномена приділяли увагу майже всі представники класичної соціологічної теорії. Чимало вчених здійснювали спроби перевірити розроблені теоретичні схеми та гіпотези в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Різні соціокультурні умови та методологічні підходи у дослідженнях, а також специфіка конкретних соціологічних досліджень привели до утворення плюралізму поглядів і тлумачень концепту “соціальна солідарність”. Аналіз особливостей (характеристик, атрибутів), функцій та взаємозв’язків цього поняття з іншими важливими поняттями соціологічної теорії дає підстави обстоювати позицію, згідно з якою поняття “соціальна солідарність” описує стан суспільства або великої соціальної спільноти, за якого наявні: єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей суспільства, спільність норм, а також функціональна взаємозалежність та узгодженість у виступах і діях, пов’язаних з реалізацією інтересів (досягненням цілей) цього суспільства або великої соціальної спільноти.

Запропоноване визначення попри його загальність має достатній потенціал для застосування його в емпіричних дослідженнях явища соціальної солідарності в конкретному суспільстві, що має стати предметом подальших наукових пошуків.

Література

- Аберкромбі Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь. — М., 2004.
- Арбеніна В.Л. Інтегративні та дезінтегративні процеси у поліетнічному суспільстві // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна 752’2006. — 2006. — Вип. 19. — С. 17–22.
- Барсукова С.Ю. Солідарність учасників неформальної економіки. На прикладі стратегій мігрантів і підприємців // Социологические исследования. — 2002. — № 4. — С. 3–12.

- Большой толковый социологический словарь / Под ред. Д.Джери. — М., 1999.
- Гофман А.Б. Социология Эмиля Дюркгейма // Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. — М., 1995.
- Головаха Є., Паніна Н. Соціальний портрет сучасної України // Напередодні. Україна на рубежі ХХІ століття. — К., 2000. — С. 42–53.
- Добренев В.И., Кравченко А.И. Социальная структура и стратификация // Социология : В 3-х т. — М., 2000. — Т. 2.
- Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. — М., 1996.
- Западноевропейская социология XIX века: Тексты / Под ред. В.Добренева. — М., 1996.
- Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології. — К., 1993.
- Львченко Б. Формування інституту соціального партнерства у процесі соціально-економічної організації українського суспільства // Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць. — К., 2003. — Вип. 6. — С. 89–103.
- История теоретической социологии : В 4-х т. / Под ред. Ю.Н.Давыдова. — М., 2002. — Т. 1.
- Красько С. Міжгрупова соціальна солідарність як предмет соціологічного дослідження // Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць. — К., 2003. — Вип. 6. — С. 247–261.
- Лоусон Т., Геррод Дж. Соціологія А–Я: Словарь-справочник. — М., 2000.
- Лукашевич Н.П., Солодков В.Т. Социология образования. — К., 1997.
- Методологія і методика визначення інтегральних соціальних показників / За ред. Ю.Саєнка. — К., 2004.
- Паніна Н.В. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 5–26.
- Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії. — К., 2001.
- Свєжєнцева Ю. Що таке партнерство і як його вимірювати: концептуальні та операціональні аспекти соціального феномена // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 2. — С. 133–148.
- Социологический энциклопедический русско-английский словарь: Более 10000 единиц / Под ред. С.А.Кравченко. — М., 2004.
- Соціологія. Короткий енциклопедичний словник / За ред. В.Воловича. — К., 1998.
- Соціологія: терміни, поняття, персоналії / За ред. В.Пічі. — К., 2002.
- Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Под ред. Н.А.Рубакина. — Минск, 1999.
- Структурні виміри сучасного суспільства : Навчальний посібник / За ред. С. Макеєва. — К., 2006.
- Тьюніс Ф. Спільнота та суспільство. — К., 2005.
- Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. — К., 2004.
- Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К., 2005.
- Учебный социологический словарь с английскими и испанскими эквивалентами / Под ред. С.А.Кравченко. — М., 2001.
- Энциклопедический социологический словарь / Под ред. Г.В.Осипова. — М., 1995.
- Dictionary of Sociology / Ed. by G.Marshall. — Oxford; New York, 1998.

Genov N. Advances in Sociological Knowledge over Half a Century. — Paris, 2002.

Johnson A.G. The Blackwell Dictionary of Sociology: a user's guide to sociological language. — Oxford, 2000.

Lexikon zur Soziologie / Hrsg. von W.Fuchs u. a. — S.l., 1973.

Marx K. Kapital und Politik. — Frankfurt am Main, 2003.

Sztompka P. On the decaying moral space. Is there a way out? // European Review. — 2002. — Vol. 10. — № 1. — P. 63–72.

Tesch-Römer K. Sicherung der Solidarität der Generationen. — Berlin, 2000.

Tragl T. Solidarität und Sozialstaat. Theoretische Grundlagen, Probleme und Perspektiven des modernen Sozialpolitischen Solidaritätskonzeptes. — München; Hering, 2000.

Wörterbuch der Soziologie / Hrsg. von W.Bernsdorf. — Berlin, 1969.